

47. 2. Інтерв'ю з Гогіною Лідією, 1936 р.н., інтерв'юєр – Грицай Л. – архів ЦУІ, К.1, О.з. 48. 3. Інтерв'ю з Змаженко Миколою, 1937 р.н., інтерв'юєр – Кшановський В. – архів ЦУІ, К.1, О.з. 206. 4. Інтерв'ю з Коломієць Миколою, 1938 р.н., інтерв'юєр – Скрипченко Н., – архів ЦУІ, К.1, О.з.102. 5. Інтерв'ю з Крушельницьким Теодозієм, 1936 р.н., інтерв'юєр – Стребкова С., – архів ЦУІ, К.1, О.з. 182. 6. Інтерв'ю з Мороз Сергієм,

1938 р.н., інтерв'юєр – Тищенко Ю., – архів ЦУІ, К.1, О.з. 25. 7. Інтерв'ю з Трімпол Анастасією, 1937 р.н., інтерв'юєр – Зінченко П., – архів ЦУІ, К.1, О.з. 126. 8. Portelli A. The Battle of Valle Ginilia. Oral History and the Art of Dialogue, Madison: The University of Wisconsin Press, 1997. 9. Томпсон П. Голос пришлого: Устна історія, Москва, 2003.

Надійшла до редколегії 13.03.12

Л. Халюк, канд. філол. наук

УСНА ІСТОРІЯ ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ 1947 РОКУ У ПОЛЬЩІ

У статті показано потенціал усної історії як важливого інформативно-ілюстративного джерела для вивчення історії української етнічної групи, яка з певних причин опинилася за межами своєї історичної батьківщини.

The article highlights oral history as an important informative and illustrative source for studying of Ukrainian ethnic group which due to some reasons left its historical motherland.

Останнім часом особливого значення набуває поглиблене наукове вивчення української культури ХХ ст., яке характеризується значними суспільно-історичними зрушеннями та катаклізмами. Українські та зарубіжні народознавці цілеспрямовано займаються дослідженням надбань тої усної історії та словесності, яка є своєрідним художнім літописом історичних подій ХХ ст. Саме до таких подій відноситься насильницьке переселення українського населення у 1947 році з Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння на північно-західні землі Польщі, відоме під назвою "акція "Вісла"".

Зазначена проблема вмотивована тим, що нині до нас повертаються несправедливо забуті хронікально-документальні матеріали, бібліографічно-довідкова та художня література, маловідомі вітчизняні та зарубіжні архівні джерела, а також усні історії свідків цієї трагедії, які є джерелом до пізнання світогляду українського народу та його історії. Усні оповідання про переселення 1947 року з ідеологічних причин цензурованості науки тривалий час не могли увійти до фольклорних збірників, стати предметом розгляду в монографічних дослідженнях. Збирацька робота в Польщі та Україні лише набирає обертів. Тож усний фольклор, який не тільки не записували і не вивчали, а й переслідували, може стати основою для незаперечних висновків про спробу розпорощення та знищення українського народу на споконвічних українських землях Холмщини, Підляшшя, Лемківщини та Надсяння.

Специфіка моменту полягає в тому, що усні історії про переселення 1947 року продовжують створюватися нині. В умовах незалежної України народ одержав право вільно обговорювати своє недавнє минуле, не боячись давати йому правдиві оцінки. Під час таких бесід, часом мимоволі, їхні учасники повертаються до подій 1947 року і здібними оповідачами творяться оповідання, які, як правило, виливаються в оповідання-монологи чи оповідання-сповіді.

Актуальність обраної теми зумовлена нагальною потребою повернути в українську науку і фольклористику зокрема, одне з найменш досліджених явищ в історії українського народу, народні оповідання-спогади про переселення 1947 року.

Завдання, які ми ставили перед собою, передбачали пошук записів усних розповідей про події 1947 року та фіксацію сучасних фольклорних текстів, які з причини табуйованості теми переселення українців з Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння у 1947 році на північні та західні терени Польщі у радянські часи ніколи не були предметом філологічних студій. Разом з тим конкретні завдання статті полягали у тому, щоб проаналізувати їхній зміст, виявивши при цьому типові сюжетотворчі мотиви та образи, а головне – продемонструвати потенціал цього фольклорного масиву як важливого прикладного (інформативно-ілюстративного) джерела для вивчення історії

української етнічної групи, яка з певних причин опинилася за межами своєї історичної батьківщини.

Вагомий внесок у вивчення означеної проблеми зробили такі українські та зарубіжні науковці як В. Борисенко, Ю. Гаврилюк, Б. Гук, Р. Дрозд, С. Заброварний, М. Ісаєвич, Р. Кирчів, М. Кміта, М. Лесів, Є. Місило, В. Мокрий, В. Сергійчук, Ю. Сливка, М. Трухан та інші (вивчаючи усні оповідання-спогади як фольклорне явище, або використовуючи фольклорні твори в якості "усної історії").

Більшість розповідних зразків мають сюжетний характер, що є традиційною властивістю фольклорної прози. "Народний оповідач, – зазначає В. Сокіл, – більше схильний за своєю творчою потенцією до сюжетного оформлення події (чи кількох епізодів), їх образного осмислення" [10, с. 10]. Аналіз зразків усної історії щодо їхнього сюжету показує, що вони будуються якнайрізноманітніше. Події являють собою сукупність усіх реальних ситуацій, персонажів (діючих осіб) і дій в історичному минулому інформанта, які сформували його індивідуальний досвід та ідентичність. До того ж слід враховувати, що ситуації, відібрані наратором в історію, яку він викладе в подальшому оповіданні, є не механічним добром елементів подій, а ментальним конструктором у свідомості оповідача, який, осмислюючи свій минулий досвід, зводить його до тих небагатьох елементів, які створюють його історію. Проте характерною ознакою більшості цих історій є те, що оповідачі прагнуть поглянути на своє життя в цілому з висоти літ, передати найбільш вражаючі моменти. Осмислюючи причини переселення 1947 року, інформатори ведуть свої розповіді з довоєнного періоду (Друга світова війна), подаючи контрастні картини зі своєї біографії, біографії свого народу. Таким чином, оповідь може набути розгорненого характеру й складатися з низки епізодів, характерних багатьом народним оповіданням про 1940-і роки: благополучне до певної міри життя до війни, господарювання на землі, яка є головною годувальницею сім'ї, а праця на ній – запорукою сімейного добробуту; далі Друга світова війна; переселення у 1945–1946 роках на Україну, насамкінець переселення 1947 року (операція "Вісла"). Наприклад: "У 1939 році я повинен був іти до третього класу початкової школи. Батьки сказали, що почалася війна. Спочатку з'явилися на конях російські солдати...Після війни не було де мешкати. Тимчасово проживали у коморі з іншою родиною. Дах зробили з соломи, але інколи, якщо йшов сильний дощ, то протікало... Прийшла весна 1947 року. Лишень встигли збудувати хату, почали в ній жити, а тут говорять ... виселення, виселення. Андрій Дмитрук приходив до нас і сказав, що обов'язково поїдемо. Він уже знав звідкись" [13, с. 49, 51] (переклад авторки); "Коли почалася Друга світова війна, кордон пройшов по річці Сян і їхнє село було в складі СРСР. Після 1945 року границя пройшла зразу за Нижанковичами і село увійшло до складу

Польщі. Почалися переселення. Батько ніяк не хотів їхати, бо думав, що границю ще раз перенесуть на Сян, та й кому хотілося кидати все і їхати невідомо куди. Але настав 1947 рік. Прийшли поляки (це було в травні) і сказали збиратися" [11].

Більшість із фольклорних творів про акцію "Вісла" 1947 року становлять оповідання та перекази власне про сам перебіг переселення. Віднедавна почали з'являтися у друці літературні спогади (наприклад, А. Барни "Зі щоденника переселенця. Спогади" [12], Т. Доклі "Наша громада. (Минуле сіл: Ясунка, Крива і Баниця на Лемковині)" [4], І. Красовського та А. Тавпаша "Лемківщина у верхів'ї ріки Вислоки" [8], Л. Мончака, І. Полиняк та Н. Юськів "Лабова. Лемківське село нашої пам'яті" [9] та ін.) про цей відрізок історії. Згадані мемуари певною мірою заповнюють лакуни в історичній біографії українського народу.

Центральною темою оповідань є тема насильницького переселення та його наслідків: хвороби та смерть у дорозі: "Гнали нас до збірного пункту в селі Варі. Цього дня виселяли також і Яблоніцю. Тримали нас разом у Варі кілька днів у stodолі. Хто не мав їжі, тому війсьको давало їсти, але разом з усіх сторін пильнували нас. Вояки сказали нам, що як хтось буде втікати, зараз будуть до нього стріляти" [1]; "27 червня 1947 забрали нас до Грибова, там ми ночували на вокзалі, а потім їхали у вагонах. Як хтось попав до відкритого – то казка, як до закритого – то задихався, але як почалася злива... З одного боку їхали кози, корови, вівці, з другого – люди. Ми, хлопці, над коровами нари мали і там ми розмістилися, а що молоді були, то нам було байдуже. Старші люди плакали, бідували" [16, с. 53] (переклад авторки); відсутність санітарних умов під час переїзду: "Був 1947 рік. Ми, як велика родина з десяти осіб, отримали окремий вагон, розділений навпіл: одна половина для худоби, друга – для нас із багажем. Найгіршим спогадом є відсутність місяця для вільного семимісячного братика, який почав у дорозі сильно хворіти, а отримати медичну допомогу було неможливо. Неприємно навіть уявити ті санітарні умови. Милися, спали і ходили до туалету в одному вагоні з худобою" [15, с. 15–16] (переклад авторки); повна відсутність житлових умов на західних та північних землях: "Деякі сім'ї втиснено по дві – три до одного будинку або "докватеровано" до осілих тут у 1945–1946 рр. польських родин, які вже були повними панями" [7, с. 55].

Слід наголосити, що, крім змалювання певних подій, кожна з таких оповідей дає важливий інформативний матеріал щодо особливостей і труднощів "переселенського" побуту та життя на нових землях. Такі усні історії про події 1947 року можемо розглядати не тільки з суто філологічного боку, але маємо змогу почерпнути також різнобічний матеріал етнографічного та етнопсихологічного характеру. Цьому сприяють короткі описи, передусім житла, одягу, звичаїв того часу, докладні оцінки людської поведінки у кризових, афектних ситуаціях. Цікавими з цього погляду є наступні спогади: "Перші весілля, як ми приїхали сюди, відбувалися так само як і у Мохначі. Подружки нареченої були одягнені по-краківському: гарні спідниці, зелені, корсети, стрічки прив'язані до плечей, намисто, вишиті елегантні сорочки" [16, с. 26] (переклад авторки); "Як надходив Великдень, ми цілий тиждень фарбували яйця, а потім розбивали їх, як то роблять діти. Старші жінки розписували красиві великодні крашанки" [16, с. 28] (переклад авторки); "Увечері застав я вдома якусь жінку з дітьми, до нас звернулася по-польському, до своїх дітей по-німецькому. Мама налила їй молока, а за якийсь час німкеня принесла нам велику миску мити Михася та ще

якісь посудини. Мама нас всіх викупала. З німкеню ми швидко заприятелювалися" [3, с. 413].

Зустрічаються в усних свідченнях і відтворюються з усіма подробицями деталі технічних процесів з виробництва якої-небудь заводської чи фабричної продукції, або довгий ряд особистих характеристик як рідних і близьких, так і нових знайомих на по німецьких землях тощо. В розглядуваних оповіданнях представлено також образи української селянської родини (батька: "Наближалася осінь, ми почали ремонтувати "новий" дім. Батько пішов до зруйнованого сусіднього господарства, зірвав нікому вже непотрібну підлогу і поклав її у нас. За те був відданий до суду і на два місяці відправлений до в'язниці" [15, с. 29–30] (переклад авторки); матері: "І разом з матір'ю, збираючи з поля каміння, почали нове господарювання на "своєї", нерідній землі" [3, с. 117]; дітей: "Я брався за будь-яку роботу" [13, с. 53] (переклад авторки), "Мені було тринадцять років, а сестрі п'ятнадцять, тому спочатку не всі хотіли давати нам роботу, але з часом переконалися, що я добрий робітник, і вже не мав з тим проблем" [14, с. 127] (переклад авторки).

Усні оповідання про переселення 1947 року є репродуктуванням, відтворенням зорових образів, здебільшого неприємних, емоційних вражень. Цих же висновків на основі емпіричного життєвого досвіду доходить і народ, відбиваючи цей досвід у приказках і прислів'ях типу: "Але, як то кажуть, буває іноді щастя в нещасті" [3, с. 117]; "От Бога ґрех, от людей смех" [3, с. 484]; "Ну чуго пташечка летить і виртається? Бусьол литить на те саме гніздишко, прилітає. Де вродиться, там хочеться" [2, с. 95]; "Але всьо равно тягне там, де, як кажуть, мати рудила, там найлепей чоловік чується. Риба в Бузі теж не пливе, тільки тримається одного місця" [2, с. 93].

Серед усних історій, які на сьогодні вдалося зібрати, цінними з погляду відтворення історичної дійсності є сюжети про стосунки українців та поляків. Амбівалентність ситуативних колізій дозволяє подивитися на багатовікові контакти сусідніх народів не шаблонно, а у спектрі неоднозначно складних стосунків. Так, в багатьох оповіданнях респонденти, згадуючи про стосунки з іншими національностями, насамперед з поляками, представляють їх часто в порівнянні: майже завжди як дружні до переселення та переважно, але не завжди, ворожі по переселенню. Наприклад: "У нашому селі мешкало двоє поляків. Решта – усі лемки. Але ці поляки розмовляли по нашому, лемківською мовою. Ходили і до церкви, і до костюлу. <...> Добре між собою ми жили. Не було жодних конфліктів перед війною" [15, с. 58] (переклад авторки); "Жили серед нас поляки і євреї, які мали господарства й магазини. Усі жили в згоді" [15, с. 106] (переклад авторки). Наведемо приклади оповідей про події після переселення: "Поляки обзивали нас: О! Українці! Бандерівці приїхали! І били наших корів" [15, с. 20] (переклад авторки); "А в Грибошичах там нарід був недобри <...> там биво тяжке життя, наші люде потерпіли страшно" [6], або: "Дуже тут багато поляків було, коли ми приїхали. Добре нас прийняли. Ніхто нам нічого не казав. Може, деякі були вороже до нас налаштовані, але загалом усе було в порядку" [15, с. 60] (переклад авторки); "Можна сказати, там, в Легніце, там биво добрі" [5].

В усних оповідях українців-переселенців також привертає увагу постійне оперування категорією "ми", злиття власного досвіду з множинним досвідом інших людей: "нас гнали", "ми їхали", "нас розподіляли", "ми жили", "ми працювали" та ін. Тобто в даному випадку, для того, щоб стати предметом оповідання, досвід піддається узагальненню, а не індивідуалізації.

Усні історії колишніх переселенців багато в чому не співпадають, а інколи й різко відрізняються від образів і

формулювань, ухвалених офіційною історіографією. Але в них немає, на наш погляд, прагнення спростування загальноприйнятих версій минулого, розвінчування одних і прославлення інших, повалення старих і ствердження нових ідеалів, героїв і подвигів. На нашу думку, іноді сприйняття звичайної людини, її ціннісні орієнтації, думки й переживання є іншими, відмінними від офіційної версії про події 1947 року, з іншою системою координат і іншим ракурсом, під яким сприймається і гадується акція "Вісла".

Звичайно, спогади однієї людини не дають підстав для обґрунтованого узагальнення певних історичних подій або події, і кожна окремо розказана історія унікальна так само, як унікальне й неповторне життя кожної людини. Але враховуючи нерозривний зв'язок між індивідуальним досвідом і соціально-історичним контекстом, головна заслуга усної історії полягає у вивченні взаємообумовленої дистанції і зв'язку між ними, між офіційним і щоденним дискурсом, між значущою для оповідача його "правдою" і викладенням традиційною історіографією того, "як це було насправді".

Усні оповіді про переселення 1947 року є фрагментарними, динамічними, схематичними, створюють той ґрунт, на якому виникають поетичне сприймання і відтворення. За мотивами і образами вони складають одну цілість із фондом народної документальної прози і є вагомою скла-

довою загальноукраїнського фольклорного процесу ХХ століття з чітко виявленими історичними рисами.

1. Акція "ВІСЛА" 28 квітня – 28 липня 1947 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ethnos.lemky.com/2007/05/26/akcja_vsla_28_kvtnja_28_lipnja_1947_r.html. 2. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (Тексти). – Луцьк, 2007. 3. Гук Б. Пропам'ятна книга "1947". – Варшава, 1997. 4. Докля Т. Наша громада. (Минуле сіл: Ясюнка, Крива і Баниця на Лемковині). – Нью-Йорк, 1969. 5. Записано від Капелюх Анни, 1929 р. н., народ. у с. Смерековець Горлицького повіту (запис від 15 липня 2011 року). 6. Записано від Криницької Марії, 1927 р. н., народ. у с. Нижня Мохначка Новосондецького повіту (запис від 9 липня 2011 року). 7. Зарічний Я. З-над Солокої до Балтики // Український альманах. – Варшава, 2006. 8. Красовський І., Тавпаш А. Лемківщина у верхів'ї ріки Вислоки. – Львів, 2004. 9. Мончак Л., Полиняк І., Юськів Н. Лабова. Лемківське село нашої пам'яті. – Івано-Франківськ, 2006. 10. Сокіл В. Одзвонив голодомор // Українці про голод 1932–1933. Фольклорні записи Василя Сокола. – Львів, 2003. 11. Щерба І., Яремкевич Л. Переселення українців з Надсяння в 1944–1947 роках у спогадах самих переселенців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://etno.uaweb.org/lib/nadsiannia44.html>. 12. Barna A. Z pamiętnika wysiedleńca. Wspomnienia. – Legnica, 2004. 13. Dmitruk P. Wtedy wziął pistolet i powiedział... to co, pójdiesz do bandy? // Podlaski kwartalnik kulturalny. – 2011. – № 1. 14. Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki lemków. Pod red. W. Sitka. – Wrocław. – 1996. 15. Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic / pod red. M. Szyszko-Grabana, A. Szyszko, A. Rydzanicz, ks. A. Grabana. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – Т. 2. 16. Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Ługów i okolic / pod red. M. Szyszko-Grabana, A. Szyszko, ks. A. Grabana. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – Т. 1.

Надійшла до редколегії 13.03.12

А. Шиманський, мол. наук. співроб. Меморіального музею тоталітарних режимів "Територія терору"

УСНОІСТОРИЧНІ ПРОЕКТИ В ДІЯЛЬНОСТІ МЕМОРИАЛЬНОГО МУЗЕЮ "ТЕРИТОРІЯ ТЕРОРУ"

Розглядаються особливості реалізації усноісторичних проектів у діяльності Меморіального музею "Територія терору" та залучення отриманих матеріалів в науковий обіг та для створення експозиції.

The peculiarities of the implementation of oral history projects of the Memorial museum "Territory of Terror" and using gathered materials for scientific exchanges and creating exhibition are taken into consideration.

Протягом останніх десятиліть ми стали свідками все більшого застосування мікроісторичних підходів у музейній справі. У музеях різного спрямування для ілюстрації життя "маленької людини", її світобачення відводяться окремі експозиційні площі. Чи не найкраще для цього підходить усна історія, яка за словами П. Томпсона має "повернути людям, які робили й переживали історію, центральне місце в ній, даючи їм можливість заговорити на повний голос" [6, с. 15]. Усна історія стала проникати в музеї довівши свою цінність як наукового, організаційного інструменту, що входить до складу експозиції, а також документу вартого зберігання в колекції архіву [7].

Особливо цікавим такий метод є при створенні музеїв тоталітаризмів у Центрально-Східній Європі, оскільки це дає змогу відвідувачам побачити режим з середини, очима гвинтиків системи – звичайних робітників, селян, вояків, бюрократів, репресованих – людей, які чинили активний опір, тих хто зберігав нейтралітет або обирав пасивний спротив та прихильників існуючого ладу. Насправді межі між перерахованими категоріями дуже сильно затиралася, оскільки привілейовані члени тоталітарного суспільства могли ставати в силу своїх моральних переконань непримиренними дисидентами, а жертви очевидно внаслідок "стокгольмського синдрому", не рідко перетворювалися на його затятих прихильників. Вивчення різних спільнот на особистісному рівні, розуміння мотивів їх вчинків, страхів, релігійності та інших факторів дає більшу кількість зрізів для розуміння природи тоталітаризму і можливості для його комплексного дослідження та представлення у музейних експозиціях.

Історія України ХХ ст. багата на події, що неодноразово змінювали суспільно-політичні та соціально-

економічні умови життя людей. Однак повсякденний, часто травматичний досвід людей, що пережили їх, вивчено надто мало. Саме тому метод усної історії набуває особливої актуальності сьогодні, коли кількість живих свідків та учасників тих історичних подій щодня зменшується. В останні роки в українських історичних науках почалася зміна наукової парадигми, що полягає в переході від макроісторичних досліджень до антропологічно спрямованих [2, с. 20]. Не стала винятком у поступі цих змін й музеологія.

Вже на початку роботи Меморіального музею "Територія терору" у 2009 році був започаткований проект із збору свідчень очевидців функціонування нацистського та комуністичного тоталітаризмів у Львові, який отримав назву "Жива історія". На початку проекту першочергова увага відводилась запису інтерв'ю з людьми, які найбільше постраждали від тоталітарних режимів – політичними в'язнями, депортованими, остарбайтерами. Пізніше коло людей розширилось і працівники та волонтери музею почали записувати свідчення "цивільних", які не знали прямих переслідувань, проте також є свідками діяльності репресивних машин нацистського та комуністичного режимів. Наразі збір свідчень триває, охоплюючи все ширше коло людей з різних професійних, соціальних, політичних, національних, вікових, релігійних груп населення. Поступово розширюється також географія проекту, який вже охопив, окрім Львова та Львівської області, також сусідні регіони та країни.

На початкових етапах проекту "Жива історія" здійснювався запис переважно напівструктурованих біографічних інтерв'ю з акцентом на моментах зіткнень індивіда та тоталітарного режиму, проте поступово в дослі-